

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ІНСТИТУЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ю. Разметаєва

Національний університет

*«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків, вул. Пушкінська 77, e-mail: akulina109@rambler.ru*

Права людини складають власну систему цінностей особи у громадянському суспільстві і одночасно за допомогою прав утворюються і діють інституції такого суспільства. Людина – носій прав – виступає одночасно як об'єкт впливу відповідних інституцій і як суб'єкт участі у них.

Права людини є підставою формування і функціонування деяких інституцій громадянського суспільства. Приміром, право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації дозволяє людині реалізовувати свої інтереси, які співпадають з інтересами інших, за посередництвом такої інституції громадянського суспільства, як громадські об'єднання. Назване право фактично утверджує можливість існування відповідної інституції. Як зазначають А.Ф. Крижанівський та О.О. Крезе, якщо діяльність і функціонування інститутів громадянського суспільства може відбуватися поза межами безпосереднього правового регулювання, то процес їх утворення здійснюється лише у правовому середовищі [1, с. 25]. Прагнення індивідів до створення суспільних інституцій засноване на тому, що за допомогою останніх реалізуються спільні, співпадаючі інтереси людей. Причому саме утворення, приміром, громадської організації, є реалізацією інтересу до об'єднання з іншими особами; у процесі ж функціонування такої організації, здійснюються інші інтереси її учасників. Слід підкреслити, що права людини передбачають можливість реалізації інтересів їх власника, як особисто, так і за посередництвом суспільних та державних інституцій. Окрім того, інституції громадянського суспільства є сферою спілкування, обміну думками, і у цьому сенсі вони породжують відповідну комунікативну реальність, у якій постійно підтримується інтерес до певної громадської, політичної, правової активності. Тому слушним є твердження П.М. Любченко про необхідність середовища, де б формувалася громадська

думка, адже якщо люди не можуть обговорити громадські справи, вони стають відчуженими від громадських справ, закриваються у власних домівках. Їх уже не обходить, що робиться поза межами приватного простору, і громадянське суспільство занепадає [2, с. 11]. Відповідно, для нормального функціонування інституцій громадянського суспільства недостатньо спільності індивідуальних інтересів, підкріплених правом створювати ці інституції, а потрібна ще й стійкість таких інтересів, підтверджена активними діями осіб з їх реалізації.

Інституції громадянського суспільства покликані допомогти людині у реалізації приватних інтересів. Власне, як було сказано вище, ці інституції створюються тому, що співпадають інтереси певної частини суспільства. Адже незадоволення соціальних інтересів і потреб так чи інакше відвертає людину від вищих цілей і на індивідуальному, і на громадському рівнях [3, с. 176]. Однак, є основні інтереси, ті, від яких людина не може відмовитися, як життя чи свобода. Навряд чи людину, яка знаходиться у реанімаційному відділенні лікарні, зацікавить політичний курс якоїсь партії чи руху. І саме ці інтереси передовсім забезпечують права людини, звертаючись до свого носія як до вищої цінності, проголошуючи його вільною особою, захищеною від особистих та майнових посягань. Не можна не погодитися з тим, що громадянське суспільство, його інституції зумовлюються безпосередніми життєвими потребами й інтересами людей. Натомість у субстанціональному юридичному вимірі громадянське суспільство виступає перш за все цариною реалізації основних прав людини [4, с. 10]. Отже, з точки зору конкретного суб'єкта, який включений до відповідної системи інституцій, громадянське суспільство представляє, перш за все, сферу сприяння реалізації прав людини.

Слід погодитися з тим, що людина як індивідуальний суб'єкт не може протистояти державі у особі організованих державно-владних інститутів, для цього індивідуальні інтереси теж мають бути згуртованими, інституціонально оформленими й гарантованими. Ефективне функціонування інституцій громадянського суспільства дає змогу поставити людину в центр суспільного й політичного життя, розглядати її гідність, права та свободи як найвищу соціальну цінність [5, с. 6]. Співпадаючі інтереси осіб, володіючих відповідними правами,

легше реалізувати через інституції громадянського суспільства, як і захистити порушені права індивідів. Це виражається хоча б у тому, що групі осіб з більшою вірогідністю вдасться ініціювати розгляд проблемного питання на місцевому чи державному рівні. Приміром, ч. 2 ст. 72 Конституції України встановлено, що всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Для того, щоб виконати вимоги наведеної норми, потрібні зусилля багатьох членів суспільства, згуртованих у певні інституційні об'єднання.

Права людини захищають її основні інтереси. Слід звернути увагу на те, що захист названих інтересів здійснюється здебільшого за допомогою активних дій, незалежно від того виступають ці дії результатом індивідуальних чи спільних зусиль, особи або інституції громадянського суспільства відповідно. Однак правова активність не виникає з нічого, вона повинна мати опору у свідомості та досвіді індивіда. При народженні дитина не знає про існування права, проте вона не опиняється поза дією права, наділяється правовим статусом тощо. Зростаючи, ця дитина поступово виходить із стану незнання права, певним чином освоюючи його. Але, слід зазначити, що у цьому процесі освоєння зачатків права, увага часто акцентується не на її правах, а на обов'язках, не на її можливостях, а на тому, чого вона не може і не повинна робити. Разом з тим, виховання не тільки через систему заборон, а з урахуванням інших проявів права, зокрема і ціннісного, сприятиме формуванню тих якостей особистості, які необхідні їй у громадянському суспільстві. Перш за все, це стосується правової активності, яка власне є умовою участі індивіда у правовому житті і реалізації ним своїх прав належним чином. Адже саме вільна і відповідальна людина є головною рушійною силою складних суспільних відносин – політичних, економічних, соціальних, правових, етнічних, конфесійних, культурних. Участь особи в усіх сферах суспільної життєдіяльності забезпечується системою прав і свобод, у якій виражено прагнення людини на гідне життя і благополуччя [6, с. 39]. Тому

індивіди, які реалізують свої права через інституції громадянського суспільства, спрямовані саме на ініціативне, дійове здійснення прав.

Як зазначає О.В. Петришин, інституції громадянського суспільства формуються добровільно і функціонують на засадах самоврядування [4, с. 10]. Отже, діяльність цих інституцій, управління ними та взаємодія з індивідами, іншими спільнотами й державними органами ґрунтується на діях осіб, що володіють відповідною громадською і правовою свідомістю, певним рівнем політичної та правової культури.

Права людини виступають як фундаментальні принципи, що відображають межі втручання держави у простір громадянського суспільства. При цьому невизначеність розподілу сфер впливу громадянського суспільства і держави ускладнює реалізацію прав індивідів, оскільки породжує спірні ситуації, які можуть бути витлумачені на користь держави, і це безумовно звужує простір свободи власників прав.

Слід зазначити, що питання втручання держави у простір громадянського суспільства набуває особливої актуальності в умовах формування останнього. У цьому контексті підвищується значимість певних суспільних інституцій, оскільки від того, як вони функціонують, залежить ступінь участі держави у відповідних суспільних відносинах. При цьому за умов низького рівня соціалізації індивідів, відсутності дієздатних громадських об'єднань врегульованість суспільства досягається шляхом надмірного втручання у суспільні відносини з боку інститутів державної влади. Натомість, коли значне коло питань організації спільної життєдіяльності людей вирішується на автономних правових засадах у межах спеціально утворених для цього інституцій, то це знижує потребу безпосереднього використання державно-примусових заходів, що за звичайних обставин розглядається скоріше як виняток, ніж як правило [4, с. 3]. Отже, у сформованому громадянському суспільстві для виправдання втручання держави у ті суспільні відносини, які в законодавчому порядку не віднесені до сфери виключного державного регулювання, потрібні якісь особливі підстави.

Важливою умовою формування громадянського суспільства є проведення розмежування сфер приватних та публічних інтересів, на підставі якого

визначаються межі втручання держави у відповідні суспільні відносини. Але питання про такий розподіл є досить складним та дискусійним, адже не завжди можна чітко визначити, де закінчуються публічні інтереси та починаються приватні, і навпаки. Крім того, названий розподіл ускладнюється постійним переходом таких інтересів з одного статусу в інший, або потенційною можливістю такого переходу. Інакше кажучи, визначити, які інтереси є приватними, а які – публічними раз і назавжди, неможливо. Особливістю ж громадянського суспільства є здатність робити приватні інтереси публічними. Наприклад, коли пересічний громадянин за допомогою інституцій та засобів, наявних у цьому суспільстві, привертає увагу до свого власного інтересу, який є порушеним або нереалізованим. У цьому випадку захист приватного інтересу через механізми громадянського суспільства може призвести не тільки до загального обговорення проблеми, що виникла, і, відповідно, привертання уваги громадськості до неї. Засоби, наявні у розпорядженні громадянського суспільства, можуть мати наслідком привертання уваги держави до даної проблеми і відповідне її вирішення (наприклад, законодавче врегулювання подібних ситуацій). Тому найбільш прийнятним, з нашої точки зору, є таке співвідношення громадянського суспільства та держави, при якому вони знаходяться у постійній взаємодії, визначенні статусу інтересів і їх розподілі. Слід також урахувати можливість існування спільних інтересів, наприклад щодо захисту прав і свобод людини та громадянина.

Питання в тому, як знайти відповідний баланс, зробити так, щоб громадянське суспільство і держава існували у взаємодії, при цьому не дублюючи функцій один одного. Адже є повноваження, що можуть належати тільки державі, як-то монополія на застосування примусових заходів. Наприклад, застосувати до кого-небудь позбавлення волі або виконати певне покарання індивіди у громадянському суспільстві не можуть, навіть у випадку скоєння цією особою злочину. Індивіди в такому суспільстві є рівними, володіють однакоvim обсягом прав і свобод, відповідно ставляться до інших їх власників. Тому суб'єктом виконання покарання виступає держава в особі уповноважених органів. При цьому інституції громадянського суспільства виконують функцію громадського

контролю, виступають стримуючими засобами, тобто такими, що діють у випадку свавілля з боку держави, виходу за межі закону. Зазначається, що побудова суспільства з ознаками і миру, і свободи – це непросте завдання [7, с. 23]. Тому громадянське суспільство у особі його інституцій та держава повинні співвідноситися таким чином, щоб підтримувати рівновагу в суспільних відносинах: без тотального регулювання їх державою в ім'я миру та порядку, та без переходу свободи у свавілля під лозунгом побудови громадянського суспільства.

Не можна обійти увагою і те, що права людини відображають не тільки міру втручання держави у справи інституцій громадянського суспільства, а й втручання індивідів-власників прав у справи інших. Приміром, якщо людина, використовуючи своє право на свободу совісті і віросповідання, відвідує церкву по вихідних, ні громадські об'єднання іншого релігійного напрямку, ні сусід-атеїст не мають права перешкоджати їй у цьому. Тож, у громадянському суспільстві дотримується принцип здійснення людиною своїх прав і свобод, яке не повинно порушувати права і свободи інших. Звідси ясно, що у ньому людина вимушена співвідносити свої інтереси з інтересами інших людей, оскільки всі приватні інтереси формально рівні [8, с. 15]. Рівність індивідів у правах (а відповідно – рівна можливість здійснення приватних інтересів) породжує конфлікти певних прав людини при їх реалізації. Йдеться як про зіткнення декількох односпрямованих прав (наприклад, права на зайняття державних посад), так і протилежних за змістом прав (права на свободу слова і права на захист честі, гідності, ділової репутації тощо).

У цьому сенсі саме громадянське суспільство в цілому і його інституції зокрема є простором взаємодії власників прав, побудованої на залагодженні конфліктів, що виникають у процесі реалізації прав людини, виключно правовими засобами. Разом з тим, не можна погодитися з твердженням про те, що у громадянському суспільстві індивіди та групи прагнуть задоволення власних інтересів, проте без взаємодії з іншими індивідами та групами, вони не можуть їх досягнути [9, с. 5]. Адже є такі інтереси, що не передбачають взаємодії будь з ким, здійснення яких відбувається (або може відбуватися) самостійно, без участі у

відповідних суспільних відносинах. Приміром, право на вільний розвиток своєї особистості може бути реалізованим як самотійно, так і у взаємодії з іншими індивідами, що мають інтерес до його реалізації таким же шляхом. На здійснення цього права індивід може вивчати іноземну мову вдома, за підручниками та аудіозаписами, а може відвідувати курси іноземних мов, разом з групою осіб, які таким же чином спрямували розвиток своєї особистості.

Права людини мають власну цінність, виражають найбільш загальну, безумовну значущість для всіх індивідів. У той же час вони є засобом встановлення чи визнання цінностей, оскільки за допомогою прав стверджується цінність людського життя, честі і гідності, особистого простору людини тощо. На висловлення В. Орлової, на підставі останніх, з урахуванням власних життєвих пріоритетів, у особи формується «нормативно-ціннісна система», своєрідний «внутрішній світ людини», що складається зі внутрішніх регуляторів її поведінки. І якщо людина співвідносить свою поведінку з правовими вимогами, так як це корисно і необхідно для неї, її сім'ї, суспільства в цілому, у неї виробляється установка на вільну правову поведінку, рівну поведінці інших. Це власне і є відповідальна поведінка. Тому такий стан – необхідна умова нормального функціонування громадянського суспільства [8, с. 18].

Слід зазначити, що за допомогою інституцій громадянського суспільства часто відбувається утвердження прав як цінностей на індивідуальному рівні. Особливо чітко це проявляється на рівні таких інституцій, як сім'я та громадські об'єднання, а також, певною мірою, засоби масової інформації. Разом з тим, таке утвердження прав людини як цінностей не є однаковим. Йдеться не тільки про ступінь значущості прав для кожного індивіда, а й про різницю у тлумаченні цінностей. Видається, така різниця ґрунтується на відмінностях між поняттям та концепцією, яку підкреслював Р. Дворкін [Див.: 10, с. 198-199]. Приміром, через таку інституцію громадянського суспільства як сім'я, можуть утверджуватися цінності свободи, рівності й, особливо, справедливості, якою повинні керуватися індивіди у стосунках з іншими. Тож, коли людина говорить своїм дітям, що хотіла би, щоб вони не ставились до інших несправедливо, то, безсумнівно, при цьому наводить певні приклади поведінки, від якої хоче їх відмовити, але не має на

увазі, що значення її слів обмежене цими прикладами, оскільки передбачає, що діти мають керуватись поняттям справедливості, а не якоюсь конкретною концепцією справедливості. Тому права людини з великою вірогідністю не будуть мати однакової цінності для осіб, включених у систему інституцій громадянського суспільства, проте, безумовно, будуть володіти певною цінністю.

Слід також звернути увагу на те, що інституції громадянського суспільства не тільки взаємодіють з цінностями, але іноді самі є цінностями цього суспільства. Прикладом може бути такий його інститут як сім'я, що являє собою і інститут, і соціальну цінність. Як зазначав Г. Гегель, «сім'я являє собою безпосередню сутність духу, його єдність, яка сприймає себе, отже спосіб мислення має містити самоусвідомлення індивідуальності в цій єдності» [11, с. 153]. Тому ціннісний аспект цієї інституції громадянського суспільства проявляється передусім у формуванні індивідуальності людини, співвіднесеної з єдністю з іншими особами, як за рахунок родинних зв'язків, так і спільних інтересів.

Отже, можна виділити такі прояви прав людини у відносинах з інституціями громадянського суспільства: право – підстава створення і функціонування інституцій громадянського суспільства; право – засіб реалізації інтересу (індивідуального чи співпадаючого); право – принцип визначення меж втручання держави у простір громадянського суспільства; право – принцип розподілу меж простору свободи індивідів, включених до громадянського суспільства; право – цінність; право – засіб визнання або утвердження цінності. Такий розподіл дозволяє визначити, у якому з названих проявів виступають права людини у кожному конкретному випадку правореалізації або іншого використання їх індивідом.

Не можна не погодитися з тим, що саме права і свободи людини мають складати стрижень структури правових відносин сучасного громадянського суспільства [2, с. 6]. Це наочно виражають наведені вище прояви прав. Слід зазначити, що оскільки права людини є елементом права в цілому, то відповідно, і засобом регулювання відносин, як між індивідами, так і між ними та суспільними інституціями, державою. Права людини у громадянському суспільстві мають

бути, окрім того, засобом подолання протиріч і конфліктів, хоча б у тому сенсі, що окреслюють простір свободи індивідів та межі, за якими розпочинається простір свободи інших осіб (і тому попереджують протиріччя, що виникають з невизначеності таких меж), а також містять певні правила вирішення конфліктів (визначення того, яке право діє у конкретній правозастосовчій ситуації). Ціннісне значення прав людини у громадянському суспільстві виражається як на індивідуальному рівні (права складають систему цінностей окремої особи), так і на рівні інституцій (права утверджуються як цінності для певної групи осіб).

Процес реалізації прав людини передбачає, що останні можуть бути здійснені їх носіями як самотійно, так і через відповідні інституції громадянського суспільства, а також державні структури. Разом з тим, основу реалізації прав у названому суспільстві складають громадські об'єднання, оскільки вони володіють впливовістю, більшою за окремого індивіда, і є незалежними суб'єктами реалізації, на відміну від держави.

Ефективність реалізації прав людини за допомогою інституцій громадянського суспільства залежить і від усвідомлення особою ціннісного змісту відповідного права. Так, О.М. Похил зазначає, що сама реалізація права на захист прав особою, а тим більше ступінь її активності при його реалізації значною мірою залежать від того, наскільки правильно це право нею усвідомлюється й оцінюється [12, с. 236].

Слід зазначити, що саме відповідні суспільні інституції як елемент громадянського суспільства можуть протистояти силі і впливовості держави. Адже однією з найхарактерніших рис громадянського суспільства при зіставленні особистості та держави є існування певного прошарку організованих груп людей, прошарку громадськості, яка може об'єднуватися і відстоювати визначені свої інтереси перед державою, оскільки самому індивіду важко захищати свої права та інтереси перед нею [13, с. 102]. При ускладненні у реалізації свого права, окремий індивід, який не відчуває підтримки відповідного об'єднання, залишається один на один з державною структурою. І хоча формально ці суб'єкти суспільних відносин є рівними, у дійсності протистояння складається не на користь названого індивіда. У той же час, будь-яке, приміром, громадське об'єднання володіє

більшими можливостями, хоча б тому, що має у своєму складі декілька індивідів-учасників. Відповідні можливості розширюються і за рахунок того, що названі об'єднання можуть бути засновниками засобів масової інформації, а також бути власниками переданого їм майна і провадити комерційну діяльність у межах, встановлених законодавством.

Потрібно сказати, що нерозвинутість інституцій громадянського суспільства (невелика кількість останніх, недостатність впливу на суспільні відносини, законодавчі перепони у функціонуванні), ускладнює контроль за державною владою з боку громадськості і може призвести до систематичного порушення прав людини державою в особі її органів та організацій. У цьому контексті великого значення набуває активна діяльність індивідів по створенню та функціонуванню різноманітних об'єднань. Не можна не погодитися з тим, що чим пасивніше громадяни та громадські об'єднання, тим більшим має бути втручання з боку державної влади [5, с. 8]. Адже якщо суспільні відносини, що потребують врегулювання, не отримують його за допомогою засобів, наявних у розпорядженні громадянського суспільства, таке регулювання здійснюється державою. У цьому випадку простір громадянського суспільства звужується і громадські об'єднання не можуть повною мірою представляти інтереси індивідів.

Так, невтручання влади у приватне життя і одночасно його захист владою визначається як безумовний показник існування громадянського суспільства [14, с. 35]. Разом з тим, мотивами захисту приватного життя можуть бути виправдані випадки застосування державного примусу, імперативних методів захисту тощо. Тому інституції громадянського суспільства виступають тут суб'єктом контролю за діяльністю держави, використовують відповідні засоби реагування на надмірне втручання її у простір громадянського суспільства – від висвітлення у засобах масової інформації відповідних порушень прав людини до звернення до суду.

Слід зазначити, що процес зміни способів регулювання суспільних відносин є довготривалим і поступовим. Не можна, проголошуючи метою суспільних перетворень досягнення громадянського суспільства, залишити упорядкування деяких сфер соціуму на розсуд об'єднань громадян чи інших відповідних інституцій, оскільки це може призвести до певного хаосу у цих сферах. Набуття

громадськими об'єднаннями впливу на суспільні відносини повинне мати своєрідний перехідний період накопичення досвіду, екстраполяції теоретичних положень на дійсність та залучення до своєї діяльності якомога більшої кількості індивідів. У такому випадку формування громадянського суспільства відбувається шляхом нерізких змін і, як зазначає О.В. Петришин, держава поступово передає, а інституції громадянського суспільства відповідно перебирають на себе повноваження щодо контролю над певними галузями соціальної життєдіяльності [5, с. 10].

Потрібно звернути увагу на те, що інституції громадянського суспільства виступають безпосереднім поєднанням інтересів окремих осіб – членів громадянського суспільства. Звичайно, ці окремі особи можуть бути основою не тільки громадянського, а й інших типів суспільств, але не є обов'язковою умовою їх існування. У цьому сенсі, громадянське суспільство – це не просто суспільство-сукупність автономних індивідів, а й таких, що володіють ознакою активності та можливістю виражати свої інтереси як особисто, так і через інституції громадянського суспільства. У такому суспільстві індивід має вибір: самореалізація інтересів, їх самозахист, або реалізація і захист через спільність з іншими особами. Адже громадянське суспільство спирається на громадян, які наділені свободою думок, дій і вибору, з ким, коли і заради чого об'єднуватись у різних сферах суспільного життя [15, с. 23]. При цьому особи, включені до простору громадянського суспільства, вирізняються здебільшого активною громадською, політичною і правовою позицією, а отже, обирають реалізацію своїх прав через інституції цього суспільства.

Так, до основних функцій такої інституції громадянського суспільства, як громадські об'єднання, деякі автори відносять такі: 1) поточний контроль та оцінювання діяльності державних структур; 2) соціальна адаптація незахищених верств населення; 3) освіта й мобілізація мас; 4) політичні акції на підтримку окремих кандидатів та протесту проти дій урядових структур; 5) використання преси з метою розкриття різних зловживань, здійснюваних владними структурами [Див., напр.: 16, с. 3-6; 17, с. 361-362]. Такий перелік є не зовсім точним, оскільки він випускає з уваги дії об'єднань громадян з реалізації прав індивідів. Видається,

однією з функцій названих об'єднань може бути виділена функція сприяння реалізації прав людини. Тут можна виділити два напрямки діяльності цієї інституції громадянського суспільства: 1) сприяння реалізації прав індивідуальних учасників відповідного об'єднання; 2) сприяння реалізації прав людини в цілому. Не слід забувати і про те, що деякі з об'єднань громадян мають за основну мету діяльності відповідну допомогу у реалізації та захисті прав осіб (приміром, правозахисні організації). Правозахисні організації володіють, або принаймні, повинні володіти, так би мовити «професійним» рівнем захисту прав людини. Визначається, що громадська правозахисна організація – це недержавне об'єднання фізичних та юридичних осіб, створене, насамперед, з метою практичного захисту прав людини шляхом їх відновлення, запобігання порушенню, що здійснює свою діяльність безоплатно та не ставить метою отримання прибутку чи державної влади [18, с. 12]. Видається, окрім діяльності з безпосереднього відновлення чи запобігання порушенню прав людини, такі організації мають найбільш сприятливі умови для аналітичної діяльності у сфері прав людини, на кшталт підготовки незалежних доповідей про права, статистичних даних, пропозицій до законодавства тощо.

Слід зазначити, що інституції громадянського суспільства є основою реалізації і захисту прав людини і тому, що відповідні права доцільніше, легше та скоріше здійснюються через ці інституції, ніж шляхом самостійної діяльності індивіда. Це обумовлюється тим, що відповідні інституції можуть використовувати специфічні засоби реалізації і захисту прав, а також більшою забезпеченістю їх необхідними ресурсами. Наприклад, якщо громадське об'єднання є засновником засобу масової інформації, то у разі ускладнення у реалізації або порушення права індивіда, до такої ситуації може бути привернена увага громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування. Через відповідні засоби масової інформації таке громадське об'єднання може ініціювати процес збору підписів для призначення референдуму чи використання іншої форми безпосередньої демократії для вирішення проблемного питання. До того ж, таким чином може висвітлюватися процес захисту певного права індивіда у суді, що підтримує інтерес до такого процесу з боку певної частини громадян і є

легальним засобом попередження вірогідних порушень процедури судового розгляду справи, оскільки формує певну суспільну думку стосовно його учасників. Відповідно до цього, деякі автори наполягають на тому, що саме через діяльність добровільних об'єднань громадянське суспільство виконує свою основну функцію – виявляє назрілі у надрах соціуму запити, після чого установки, що склалися в суспільстві, знаходять подальше втілення у правових нормах і правовій політиці держави [19, с. 25]. Таке втілення у правових нормах і правовій політиці держави є кінцевою загальною метою діяльності певних об'єднань громадян, тоді як окремою метою є досягнення позитивного результату у кожному випадку реалізації або захисту права індивіда. Потрібно сказати, що названа загальна мета виявляється тільки у гострих, проблемних ситуаціях, нехтування якими може призвести до подібних проблем у подальшому здійсненні прав людини. Разом з тим, якщо, приміром, реалізації певного права індивіда перешкоджають дії окремої посадової особи, а не прогалина у законодавстві, то, вочевидь, немає потреби у досягненні загальної мети; досягнення ж конкретної мети певного процесу сприяння у здійсненні цього права може відбутися за рахунок засобів впливу, більш локальних, ніж ініціювання змін у законодавстві.

Визначається, що цінність організацій громадянського суспільства полягає у їх готовності до виконання соціальної роботи, якою не займається бізнес через низьку прибутковість таких послуг і на відміну від державних установ, органи громадянського суспільства є дуже мобільними, іноваційними та дешевими завдяки використанню волонтерської роботи та благодійних пожертв [20, с. 163]. Мобільність та іноваційність інституцій громадянського суспільства також позитивним чином впливає на реалізацію і захист прав людини.

Не можна обійти увагою те, що для громадянського суспільства характерна не тільки наявність певної кількості впливових об'єднань, а й згуртованість їх у питаннях реалізації та захисту прав людини. Видається, у цьому сенсі інституції громадянського суспільства є не просто сукупністю, а складною, структурованою сукупністю, що володіє певною новою якістю. Так же, як право у об'єктивному сенсі визначається, у тому числі, не просто як сукупність, а система норм, і тому не можна сказати, що право дорівнює окремій нормі, бо виникає ознака

системності, певна нова якість права [Див., напр.: 21, с. 87]. Так і інституції громадянського суспільства – не просто сукупність індивідів, а своєрідна якісна спільність, що заснована на окремих інтересах, проте спрямована на співвіднесення їх з інтересами інших осіб та відповідних інституцій, а також на реалізацію і захист прав людини.

Як зазначає О.О. Чемшит, нині в українському суспільстві інтереси різних соціальних груп мають характер протиріч та не мають багато точок стику, солідарності та взаємовідповідальності [22, с. 130]. Це породжує такий стан суспільства, у якому громадські об'єднання не складають впливової спільності, а є розрізненими неурядовими організаціями з реалізації інтересів невеликого прошарку соціуму, причому поголошують одні цілі діяльності, а виконують у дійсності зовсім інші, пов'язані з набуттям матеріальних і нематеріальних благ для своїх засновників та, іноді, учасників, цілі. Зрештою, використання права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації як засобу, а не мети діяльності індивідів зменшує авторитет об'єднань громадян як інституцій громадянського суспільства в цілому.

Слід докладніше зупинитися на одному з прав людини – праві на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, оскільки воно містить дві різноспрямовані можливості: 1) здійснення та захист своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних, особистісних інтересів; 2) задоволення політичних інтересів громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що мають намір відстоювати її на рівні державної, у тому числі, шляхом участі у виборах та інших політичних заходах. Якщо перша можливість виражається у створенні різноманітних громадських об'єднань, то друга має результатом виникнення політичних партій, що мають специфічні цілі та функції порівняно з іншими інституціями громадянського суспільства, і є найбільш пов'язаним з державою його елементом. Звідси подвійність природи політичних партій: власне до громадянського суспільства останні належать у тому випадку, коли не представлені в парламенті чи уряді держави. Політичні партії є наочним прикладом складного розмежування сфер впливу громадянського суспільства і

держави, коли низка суспільних інституцій частково переплітається з державними структурами, а частково – з названим суспільством, особливо у тому випадку, коли політична партія, що має парламентську більшість чи якимось іншим чином формує державну політику, вийшла з громадянського суспільства, але у той же час, тісно пов'язана у своїй діяльності з державним апаратом. Окрім того, невизначеним є тут і розподіл приватних та публічних інтересів, оскільки «правлячі» політичні партії повинні виражати публічні інтереси, але при цьому захищати приватні інтереси індивідів-прихильників програми цих партій, бо нехтування останніми залишає такі об'єднання без відповідної підтримки на наступних виборах до органів державної влади і місцевого самоврядування.

Не можна погодитися з тим, що громадянське суспільство – це лише недержавні і непартійні організації, що за посередництвом механізму раціонального дискурсу (комунікації) систематично впливають на державну владу [14, с. 196]. Видається, політичні партії мають не меншу значущість як елемент громадянського суспільства, ніж громадські організації, проте відрізняються іншим спрямуванням у просторі такого суспільства. Стосовно ж впливу на державну владу, то саме відповідні партії володіють можливістю прямого, безпосереднього впливу у тому випадку, коли вони представлені у різних гілках влади.

Слушним є твердження про те, що головне функціональне завдання політичних партій полягає у акумулюванні суспільних інтересів та сприянні їх організованому і цілеспрямованому просуванню у процесі прийняття політичних рішень. Одночасно партії працюють як інструмент мобілізації суспільної підтримки у конкурентній боротьбі за владу. Мобілізація відбувається на основі ототожнення змісту суспільних інтересів та партійних програм [23, с. 259]. У той же час, порівняно з громадськими об'єднаннями, політичні партії відрізняються непослідовністю репрезентації інтересів, оскільки, навіть при збереженні головної ідеї, останні виходять на наступні вибори до органів державної влади та місцевого самоврядування із змінами у своїх політичних програмах. Відмінності є і щодо участі у цих інституціях. Так, членство у політичних партіях обмежене не тільки

громадянством певної держави, а й перебуванням на деяких державних посадах, що пов'язане із вимогами неупередженості до окремих осіб.

Стосовно визначення конкретних функцій політичних партій у громадянському суспільстві, слід відзначити, що останні покликані звести у сукупний політичний інтерес різноманітні приватні інтереси окремих громадян і соціальних груп. Звідси випливає важлива функція партій – представляти у політичній системі інтереси тих верств населення, які вони захищають. Тобто їх функція полягає у формалізації та інституціоналізації участі громадян у державному управлінні. Окрім того, політичні партії виконують цілий ряд функцій із забезпечення зв'язків між різними рівнями й гілками державної влади, виробляють компромісні політичні рішення, виконують посередницькі функції між різними соціальними групами, що складають їх виборчу базу, проводять мобілізацію громадської думки в підтримку висуваних ними завдань, забезпечують виборчі кампанії, висувають кандидатів на виборні посади тощо [14, с. 75]. Відповідні дії політичних партій покликані вплинути на механізм політичної системи, як у випадку досягнення ними мети безпосередньої участі у державній політиці (коли вони представлені у різних гілках влади), так і у випадку негативного результату виборів стосовно цих партій. При цьому у громадянському суспільстві знаходження у опозиції повинне породжувати не зменшення впливу конкретної партії на політичну систему, а зміну способів такого впливу. Такі політичні партії, з одного боку, позбавлені безпосереднього доступу до влади, а, з іншого, – не зв'язані міркуваннями публічних інтересів і можуть пропонувати альтернативні вирішення проблемних ситуацій та давати неупереджену оцінку діяльності державних органів та посадових осіб.

Слід зазначити, що в умовах трансформаційних суспільств, в тому числі й українського, політичні партії орієнтовані не стільки на відстоювання своїх політичних програм, а скільки на виживання, доступ до політичного керівництва [22, с. 130]. Звідси часта зміна відповідних програм, соціальних груп, на які орієнтована партія, відсотку її підтримки у виборчому процесі тощо. Разом з тим, основною метою функціонування політичних партій у громадянському суспільстві є не отримання доступу до влади, а представлення відповідних

політичних інтересів окремих верств та груп суспільства; відповідний доступ до політичного керівництва виступає скоріше засобом реалізації названої мети.

Проблема функціонування політичних партій у суспільствах, що трансформуються, полягає і у недостатній представленості ними інтересів різних суспільних груп. За твердженням Ю.М. Тодики, практика свідчить, що політичні партії як вагома структура громадянського суспільства, яке формується в Україні, не мають досвіду, а нерідко і бажання захищати інтереси своїх членів [6, с. 41]. Визначається, що у нашому суспільстві і громадські організації не у повній мірі репрезентують інтереси громадян [24, с. 250]. Отже, такий стан є спільним для усіх видів об'єднань громадян на етапі формування громадянського суспільства. Разом з тим, опора на різні верстви суспільства, у тому числі ті, що не охоплені діяльністю відповідних об'єднань, не тільки сприяє формуванню політичної, соціальної, правової багатоманітності, а й підвищує впливовість названих інституцій громадянського суспільства.

Таким чином, інституції громадянського суспільства складають основу реалізації та захисту прав людини, оскільки відповідні інституції є впливовими, незалежними від держави, можуть використовувати специфічні засоби здійснення прав, складають простір співпадаючих інтересів та комунікації осіб. При цьому обрання особами реалізації та захисту прав людини через інституції громадянського суспільства ґрунтується на правовій активності та усвідомленні ціннісного змісту відповідних прав.

Список використаних джерел:

1. Крижанівський А.Ф., Крезе О.О. Громадянське суспільство і механізм дії права: проблеми співвідношення і взаємодії / А.Ф. Крижанівський, О.О. Крезе // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Одеса: Юрид. літ., 2003. – Вип. 21. – С. 22-27.
2. Любченко П.М. Громадянське суспільство: концептуальні особливості інтерпретації / П.М. Любченко // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб.наук. праць. Вип. 6. – Х. : Право, 2003. – С. 3-15.
3. Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні : Монографія / Т.В. Розова, В.Ю. Барков – Одеса : Юрид. літ., 2003. – 336 с.

4. Петришин О. Громадянське суспільство і держава: питання взаємовідносин / О. Петришин // Вісник АПрН України. – 2006. – №4. – С.3-12.
5. Петришин О.В. Громадянське суспільство: особливості формування концепції та становлення / О.В. Петришин // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Вип. 50.– X. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – С.6-13.
6. Тодика Ю. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні / Ю. Тодика // Вісник АПрН України. – 2003. – №1. – С.34-44.
7. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Дж. Шарп / Ін-т ім. А. Ейнштейна. – Львів : Сполом, 2004. – 84 с.
8. Орлова В. Автономия личности и автономия гражданского общества / В. Орлова // Государство и право. – 2006. – № 1. – С.12-18.
9. Керимов Д.А. Гражданское общество и правовое государство / Д.А. Керимов // Право и образование. – 2004. – №1. – С.5-16.
10. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкін ; [пер. з англ. А. Фролкін]. – К. : Основи, 2000. – 519 с.
11. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права або Природне право і державознавство / Г.В.Ф. Гегель ; [пер. з нім. Р.Осадчука та М.Кушніра]. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
12. Похил О.М. Вплив правової культури на реалізацію права громадян на захист своїх конституційних прав / О.М. Похил // Проблеми законності: Акад. зб. наук. пр. / Відп. ред. В.Я. Тацій. X.: Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С.230-237.
13. Кравчук В. Місце і роль громадських організацій у громадянському суспільстві / В. Кравчук // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – №9. – С.102-104.
14. Гражданское общество: истоки и современность / Научный ред. проф. И.И. Кальной. — СПб. : «Юридический центр Пресс», 2000. — 256 с.
15. Корчевна Л. До питання про концептуальну єдність моралі і права / Л. Корчевна // Юридична Україна. – 2004. – №6. – С.11-14.
16. Громадські об'єднання в Україні : навч. посіб. / За ред. В.М. Бесчастного. – К. : Знання, 2007. – 415 с.
17. Новак В. Неурядові організації або соціальне партнерство між державою і громадянським суспільством: зарубіжний досвід / В. Новак // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – №1. – С.359-364.
18. Темех І. Юридичний статус громадських організацій в Україні: проблеми та можливості вдосконалення / І. Темех // Вісник Львівського Університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42.– С. 10-18.
19. М'яких Г.О. Недержавні жіночі організації як чинник формування громадянського суспільства в Україні / Г.О. М'яких // Сучасні проблеми юридичної науки : стан і перспективи розвитку : тези допов. та наук. повідомлень учасників наук. конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. М.І. Панова. – X. : Нац. юрид. акад. України, 2005.– С.24-26.

20. Кольцова Д.В. Розвиток громадянського суспільства в Україні / Д.В. Кольцова // Економіка будівництва і міського господарства. – Т.5. - №3. – 2009. – С. 161-166.

21. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев – М. : БЕК, 1995. – 320 с.

22. Чемшит А.А. Оптимизация взаимодействия институтов государства и гражданского общества как доминанта эффективности политической системы / А.А. Чемшит // Грані. – 2003. – №6. – С.127-132.

23. Гейда О.В. Місце та роль політичних партій у процесі формування громадянського суспільства в Україні / О.В. Гейда // Вісник Національного ун-ту внутрішніх справ. Вип. 29. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2005. – С.258-262.

24. Пухкал О. Участь громадських організацій у розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Пухкал // Зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2007.– №2. – С.246-252.

РЕАЛИЗАЦИЯ И ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ЧЕРЕЗ ИНСТИТУЦИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Ю. Разметаева

Национальный университет

*«Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого»,
г. Харьков, ул. Пушкинская, 77, e-mail: akulina109@rambler.ru*

Статья посвящена реализации и защите прав человека с помощью институций гражданского общества. Определяются формы проявления прав человека в отношении институций гражданского общества. Обосновывается, что соответствующие институции составляют основу осуществления прав человека в гражданском обществе, в том числе за счет правовой активности индивидов.

Ключевые слова: права человека, гражданское общество, реализация и защита прав человека, институции гражданского общества, правовая активность.

IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS THROUGH CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Y. Razmetaeva

*National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine»
Kharkiv, Pushkinska Str., 77, e-mail: akulina109@rambler.ru*

Article focuses on the implementation and protection of human rights through the institutions of civil society. Forms of manifestation of the human rights of the institutions of civil society have been defined. It is found that the relevant institutions are the basis of human rights in this society, including through legal activity of individuals.

Key-words: human rights, civil society, implementation and protection of human rights, institutions of civil society, the legal activity.